

Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση, Δια βίου Μάθηση: Θεωρία και Πράξη

Ενότητα 11: Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής
διαδικασίας στους ενηλίκους

Γιώργος Κ. Ζαρίφης

Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ 11^ο ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΕΣΑ ΜΕΘΟΔΕΥΣΗΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΣΤΟΥΣ ΕΝΗΛΙΚΟΥΣ

Μαθησιακοί σκοποί και στόχοι, επιθυμητές μέθοδοι διδασκαλίας ενηλίκων (προσεγγίσεις των Long, Knox, Brunner, Dewey, Illich, Freire, Knowles, Rogers), μεθόδευση της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους ενηλίκους κατά τον Houle, χρήση νέων τεχνολογιών στην εκπαίδευση των ενηλίκων.

Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους ενήλικους (1/19)

ΜΑΘΗΣΙΑΚΟΙ ΣΚΟΠΟΙ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ: ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ

Είναι γενικώς αποδεκτό πως οι σκοποί είναι φιλοσοφικές προτάσεις με ευρύ περιεχόμενο ενώ οι στόχοι είναι περισσότερο συγκεκριμένοι και με μικρή χρονική διάρκεια.

Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους ενήλικους (2/19)

Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους ενήλικους (3/19)

Υπάρχουν διάφορα **επίπεδα στόχων** τα οποία περιγράφονται ως εξής:

Συνολικοί στόχοι, είναι αυτοί οι γενικοί στόχοι πίσω από κάθε εκπαιδευτική διαδικασία. Οι στόχοι αυτοί μπορούν να τοποθετηθούν όχι μόνο σε σχέση με το τι επιθυμούν οι εκπαιδευόμενοι αλλά και σε σχέση με το τι εξυπηρετεί τον εκπαιδευτή πολλές φορές. Οι συνολικοί στόχοι μπορεί να προέρχονται και από τις δύο πλευρές, και είναι οι μακροπρόθεσμοι στόχοι του προγράμματος οι οποίοι διατρέχουν όλο το πρόγραμμα. Αποτελούνται από εκείνα τα γενικά ιδεώδη –όπως καλύτερη ποιότητα ζωής, δικαιότερη κοινωνία, κλπ.στα οποία στοχεύουμε ακόμη και όταν δεν επιτυγχάνονται ποτέ μέσα σε ένα πρόγραμμα, αλλά μας βοηθούν σε μικροκλίμακα να δούμε κατά πόσο έχουν επιτευχθεί από εμάς που συμμετέχουμε (π.χ. γιατί θέλω να συμμετέχω σε πρόγραμμα Συνεχιζόμενης Εκπαίδευσης;).

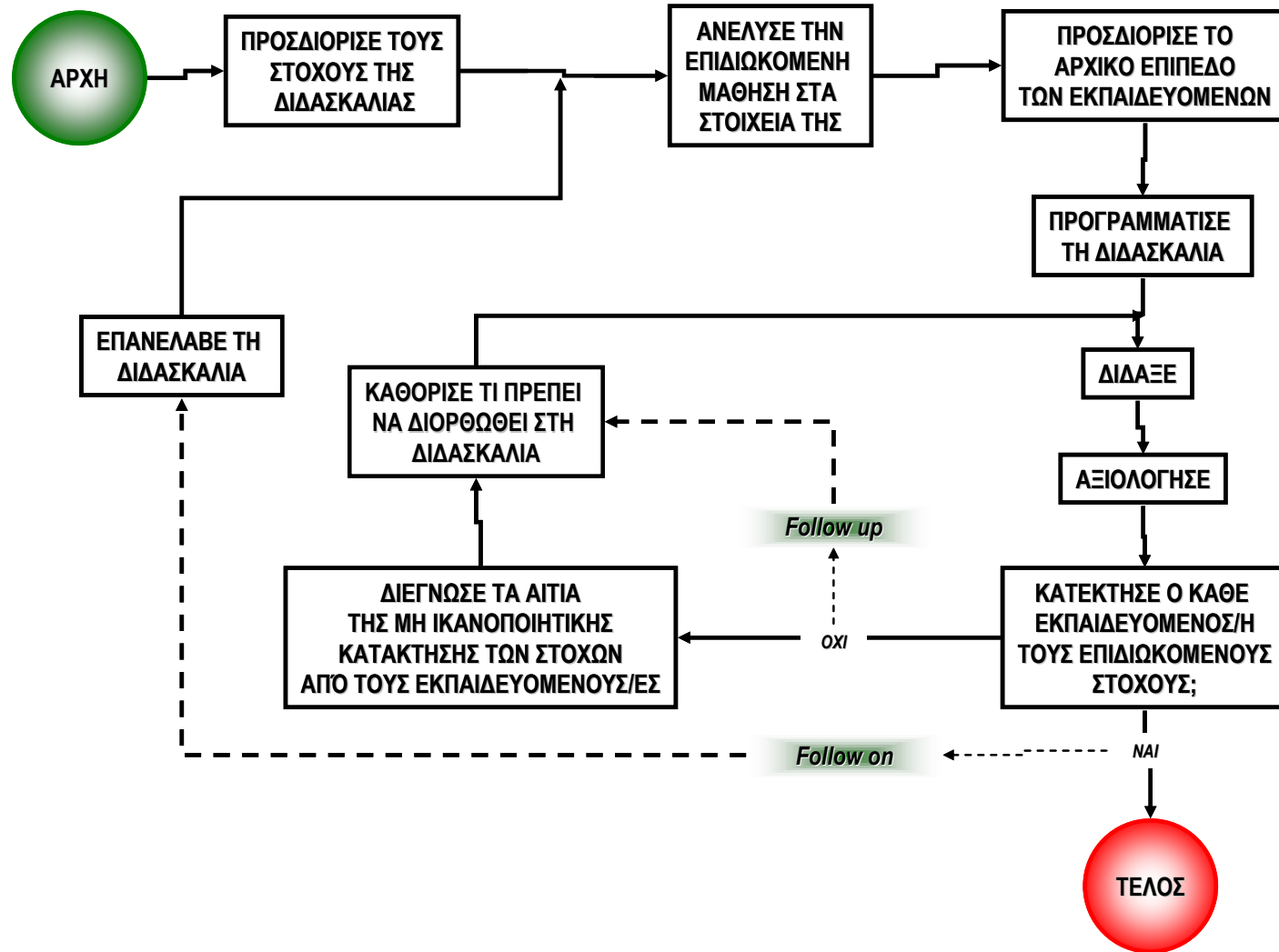
Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους ενήλικους (4/19)

Συγκεκριμένοι στόχοι, είναι εκείνοι οι στόχοι που τους θέτουμε συνειδητά για ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα (π.χ. Ποιος είναι ο σκοπός αυτού του μέρους της διδασκαλίας;).

Άμεσοι στόχοι, είναι εκείνοι οι στόχοι τους οποίους θέτουμε προκειμένου να «σπάσουμε» για διευκόλυνση του συγκεκριμένου στόχους σε δραστηριότητες που θα βοηθήσουν την εκπαιδευτική διαδικασία (π.χ. Με ποιο τρόπο μπορώ να βοηθήσω τους εκπαιδευόμενους να επιτύχουν αυτό το συγκεκριμένο στόχο;).

Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους ενήλικους (5/19)

Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους ενήλικους (6/19)

ΑΠΟΨΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΛΟΓΗ, ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΜΑΘΗΣΗΣ ΣΕ ΕΝΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΧΙΖΟΜΕΝΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ.

Αν και δεν υπάρχουν συστηματοποιημένες τυπολογίες για τον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται το περιεχόμενο μάθησης και διδασκαλίας σε ένα πρόγραμμα Συνεχιζόμενης Εκπαίδευσης, στη βιβλιογραφία υπάρχουν αρκετά στοιχεία τα οποία συνηγορούν στην πιθανή κατηγοροποίηση των περιεχομένων μάθησης και διδασκαλίας.

Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους ενήλικους (7/19)

Με βάση τις περιορισμένες αναφορές στη βιβλιογραφία υπάρχουν κάποιες προτάσεις και χαρακτηριστικά που αν και δεν δίνουν κάποια τελική λύση στο πρόβλημα που διαπιστώνεται και η έκταση του οποίου είναι πολύ μεγαλύτερη στη Σ.Ε. από ό,τι στη Σχολική Εκπαίδευση, ωστόσο μπορούν να βοηθήσουν τον εκπαιδευτή να προσανατολιστεί προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις για την οργάνωση των περιεχομένων μάθησης και διδασκαλίας. Τα **χαρακτηριστικά** αυτά είναι τα παρακάτω (η σειρά είναι τυχαία):

Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους ενήλικους (8/19)

- Μαθησιακός και διδακτικός χρόνος.
- Ενδιαφέροντα και ανάγκες των εκπαιδευομένων.
- Φιλοσοφία του προγράμματος. Κοινή γνώση και εκπαιδευτικές αξίες.
- Ορισμός του αντικειμένου (τι μαθαίνεται). Πως γίνεται η επιλογή του αντικειμένου.
- Ποσότητα και διάρθρωση παρεχόμενων πληροφοριών (πόσο χρειάζεται και πως οργανώνεται).
- Ο ρόλος του εκπαιδευτή.
- Στρατηγικές απόκτησης γνωστικών πληροφοριών.
- Προσδιορισμός των μαθησιακών στιγμών (βημάτων κατά τον Rogers, τα οποία συνιστούν το μαθησιακό επεισόδιο).

Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους ενήλικους (9/19)

ΜΕΡΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΘΟΔΕΥΣΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΣΕ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΥΝΕΧΙΖΟΜΕΝΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ.

Αμέσως μετά τη στοχοθεσία και την επιλογή των περιεχομένων μάθησης και διδασκαλίας το επόμενο βήμα είναι η επιλογή της κατάλληλης μεθόδου μέσω της οποίας θα «καλυφθούν» οι επιμέρους στόχοι. Αν και δεν υπάρχει κάποια γενική συνταγή για το ποια μέθοδος είναι κατάλληλη για κάθε πρόγραμμα, υπάρχουν κάποιες γενικές κατευθύνσεις. Ένα γενικό παράδειγμα περιλαμβάνει και τα εξής:

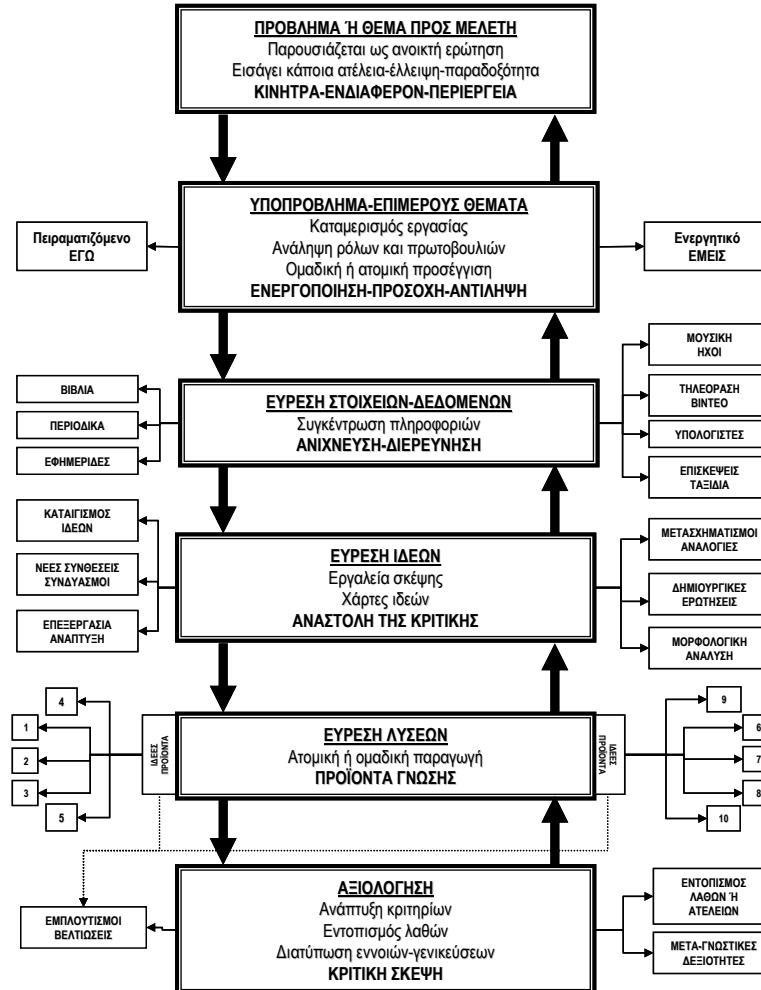
Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους ενηλίκους (10/26)

1. Παρουσίαση του προγράμματος ή της ενότητας και ενημέρωση των εκπαιδευομένων ώστε να κατανοήσουν το αντικείμενο με μία ή περισσότερες διαλέξεις.
2. Χρήση του «παίξιμου ρόλων» ή υποδειγματικής διδασκαλίας ώστε να αποκτήσουν οι εκπαιδευόμενοι μία ιδέα για το αντικείμενο που θα διδαχθούν.
3. Οργάνωση ομάδων συζήτησης για να αναλυθούν πιθανά προβλήματα, να σκεφθούν και αν αναπτύξουν στάσεις σχετικά με το αντικείμενο που θα διδαχθούν.
4. Συνοδευτική χρήση γραπτών εργασιών και ασκήσεων.
5. Υπάρχουν ωστόσο και πιο γενικές κατευθύνσεις που κατηγοροποιούν τις μεθόδους (διδασκαλίας) σε τρεις πολύ ευρείς τομείς. Αυτοί είναι:
6. Διδακτικές μέθοδοι (εκπαίδευση από πάνω προς τα κάτω).
7. Σωκρατικές πρακτικές (εκπαίδευση μεταξύ ίσων).
8. Πρακτικές διευκόλυνσης (εκπαίδευση από πάνω προς τα κάτω ή εκπαίδευση μεταξύ ίσων ανάλογα με τον τρόπο που εξασκείται η μέθοδος).

Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους ενηλίκους (11/19)

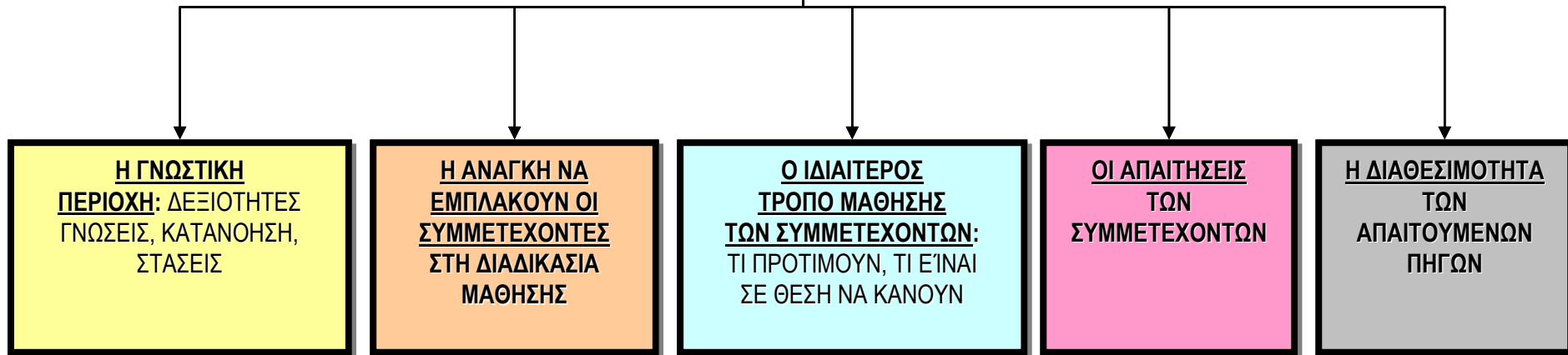
Διάγραμμα Δημιουργικής Διδασκαλίας

Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους ενήλικους (12/19)

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΠΙΔΡΟΥΝ ΣΤΗΝ ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΛΗΛΗΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ

[Πηγή: Rogers, 1986:144]

Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους ενήλικους (13/19)

Τα περιεχόμενα της διδασκαλίας και η μέθοδος διδασκαλίας είναι ίσως τα σημαντικότερα τμήματα όλης της διαδικασίας ενός προγράμματος ενηλίκων. Και αυτό γιατί ο ενήλικος εκπαιδευόμενος έχει ανάγκη νέας γνώσης και ο εκπαιδευτής οφείλει να βοηθήσει προς αυτή την κατεύθυνση τις κατάλληλες μεθόδους. Αυτές λοιπόν οι μέθοδοι διακρίνονται σε **3 μεγάλες κατηγορίες**:

1) Μέθοδοι Παρουσίασης. Αυτές στοχεύουν στην παρουσίαση της ύλης στους σπουδαστές από τον εκπαιδευτή (δηλαδή στο input). Αυτές οι μέθοδοι είναι η διάλεξη, η εισήγηση, η επίδειξη, η χρήση του πίνακα, του κειμένου ή οπτικοακουστικών μέσων. Το θετικό τους στοιχείο είναι η δυνατότητα γρήγορης και ολοκληρωμένης παρουσίασης της ύλης σε σύντομο χρονικό διάστημα ενώ το αρνητικό τους είναι ο κίνδυνος παθητικότητας των εκπαιδευόμενων.

Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους ενηλίκους (14/19)

2) **Μέθοδοι Συμμετοχής.** Δίνουν έμφαση στην από κοινού συνεργασία εκπαιδευτή-εκπαιδευόμενου και ο επιμορφωτής δομεί έτσι το πρόγραμμα ώστε οι εκπαιδευόμενοι να οδηγούνται στην επίτευξη των προκαθορισμένων στόχων. Σ αυτή την κατηγορία μεθόδων ανήκουν οι ερωτήσεις, η συζήτηση, το παιχνίδι ρόλων, οι ομαδικές εργασίες, η θύελλα ιδεών (brainstorming). Το θετικό των μεθόδων συμμετοχής είναι η ανάπτυξη κριτικής σκέψης, οι κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται, οι προβληματισμοί των συμμετεχόντων, η ευελιξία της διδασκαλίας και οι ευκαιρίες επανατροφοδότησης. Ένα ενδεχόμενο αρνητικό στοιχείο είναι ότι με αυτές τις μεθόδους και ιδιαίτερα με τη συζήτηση μπορεί εύκολα να εκφυλιστεί το μάθημα σε μια δραστηριότητα χωρίς στόχους. Γι' αυτό και οι στόχοι πρέπει να είναι συγκεκριμένοι.

Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους ενηλίκους (15/19)

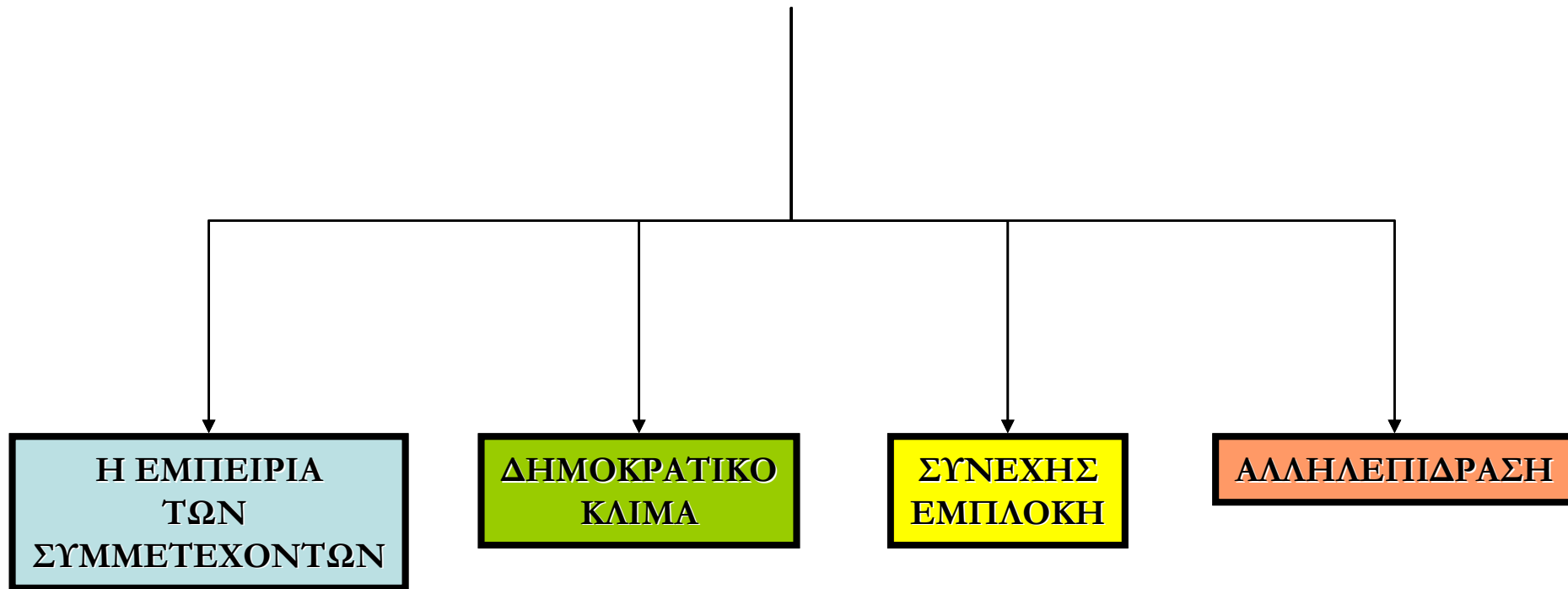
3) **Μέθοδοι ανακάλυψης ή εφευρετικές μέθοδοι.** Αυτές δίνουν τη δυνατότητα στους εκπαιδευόμενους να οδηγούνται σε μια διαδικασία νοητικής και πνευματικής εξερεύνησης κυρίως με αυτοκατευθυνόμενη μάθηση, με μορφές παιχνιδιού και προσομοίωσης, με εκπόνηση εργασιών, πειραμάτων ή μέσω της σύνταξης κειμένων. Το θετικό στοιχείο αυτών των μεθόδων είναι η άσκηση των ικανοτήτων και των δεξιοτήτων, η πρακτική εφαρμογή αλλά και το αίσθημα της ασφάλειας των σπουδαστών κατά την επαφή τους με ότι έχουν μάθει, ενώ αυτές οι μέθοδοι είναι προσανατολισμένες στην άσκηση και την επανάληψη και έχουν ως αφετηρία τους την αυτενέργεια. Ωστόσο, το κυριότερο μειονέκτημα τους είναι ο μηχανιστικός τρόπος λειτουργίας τους και ο δύσκολος εντοπισμός των ατομικών δυσκολιών μάθησης.

Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους ενήλικους (16/19)

ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΛΗΨΗΣ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΛΟΓΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΜΕΘΟΔΩΝ

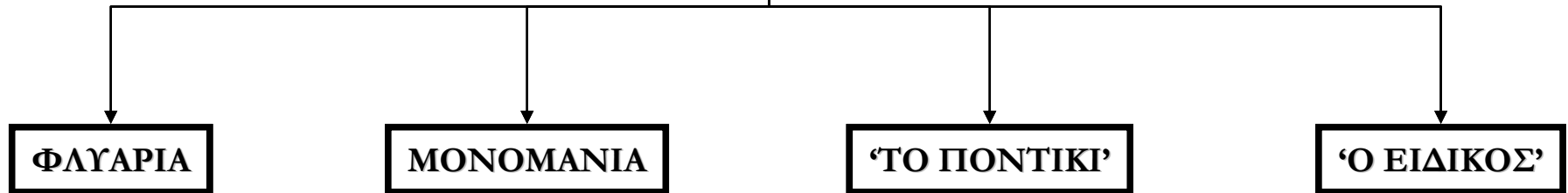
Πηγή: Dewey, 1933 από Rogers, 1986: 144

Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους ενηλίκους (17/19)

**ΠΙΘΑΝΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ
[ΟΣΟΝ ΑΦΟΡΑ ΤΟΥΣ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΕΣ]**

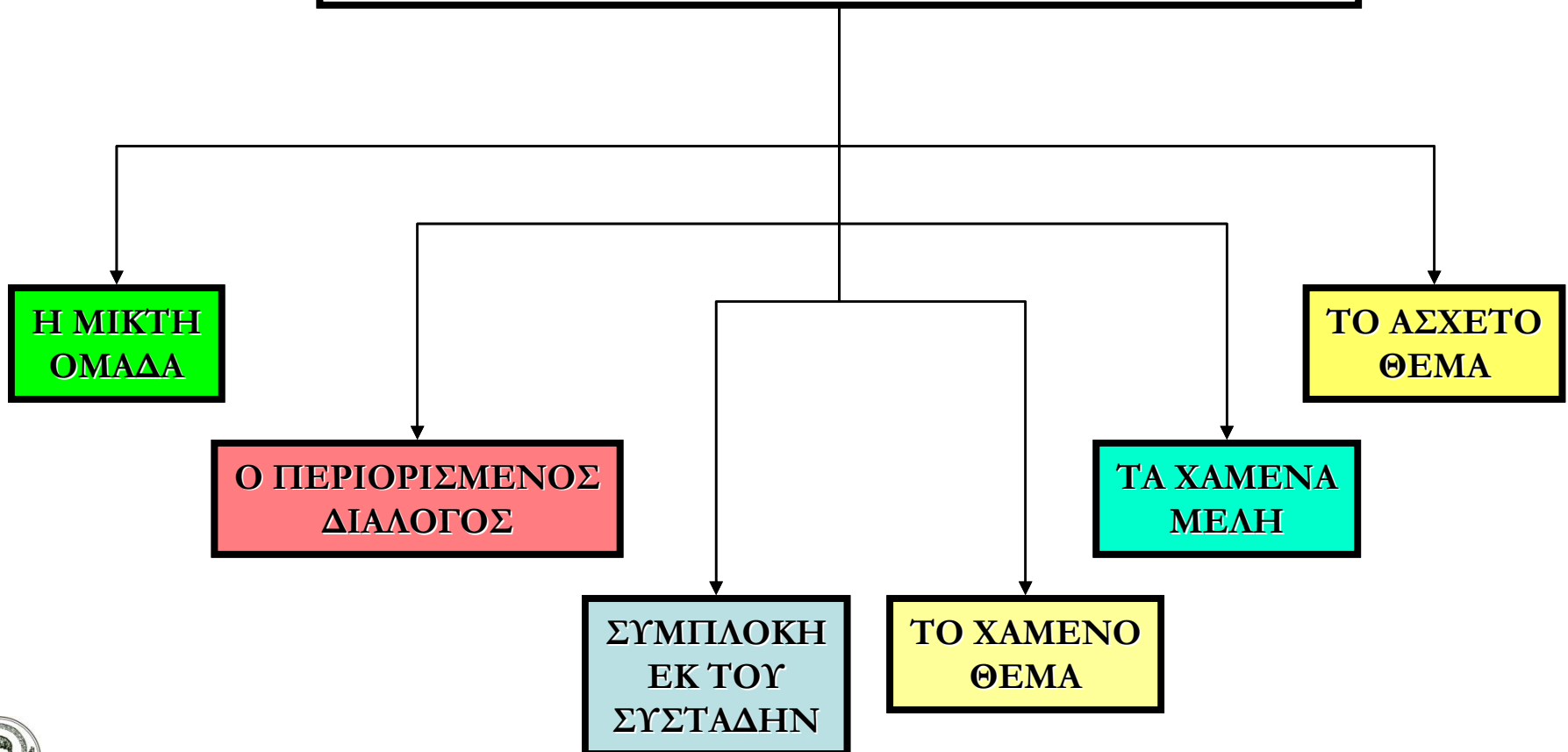
Πηγή: Rogers, 1986: 149

Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους ενήλικους (18/19)

ΠΙΘΑΝΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ [ΟΣΟΝ ΑΦΟΡΑ ΤΗΝ ΟΜΑΔΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ]

Πηγή: Rogers, 1986: 149-155

Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους ενηλίκους (19/19)

ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΕΧΝΙΚΩΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗ ΒΑΣΕΙ ΤΗΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΩΝ ΜΕΘΟΔΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Πηγή: Staton, 1960: 167

<i>ΤΕΧΝΙΚΗ</i>	<i>ΔΙΑΛΕΞΗ</i>	<i>ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ</i>	<i>ΠΑΙΞΙΜΟ ΡΟΛΩΝ</i>	<i>ΟΜΑΔΙΚΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ</i>
<i>Προεπισκόπηση.....</i>	Παρουσίαση του υλικού που θα καλυφθεί με τη διάλεξη	Παρουσίαση του τι θα περιέχει η υποδειγματική διδασκαλία και τι προκειται να μάθουν οι συμμετέχοντες από αυτή	Παρουσίαση των ρόλων που πρόκειται να παίξουν οι συμμετέχοντες και πιθανά αποτελέσματα	Παρουσίαση της 'ατζέντας' των θεμάτων που πρόκειται να συζητηθούν
<i>Ερώτηση.....</i>	Θέτουμε τα ερωτήματα που πρόκειται να απαντηθούν στη διάλεξη	Εντοπίζουμε για τους συμμετέχοντες τα βασικά σημεία της διδασκαλίας στα οποία θα πρέπει να δώσουν προσοχή	Προτείνουμε τα στοιχεία εκείνα τα οποία θεωρούμε κρίσιμα σε καταστάσεις όπως αυτή στην οποία πρόκειται να εμπλακούν οι συμμετέχοντες	Εντοπίζουμε τις ερωτήσεις που πρόκειται να απαντηθούν
<i>Συσχέτιση.....</i>	Διαδικασία διάλεξης	Διαδικασία της διδασκαλίας ή της παρουσίασης	Παρουσίαση της διαδικασίας από τους συμμετέχοντες	Οργάνωση της συζήτησης
<i>Δήλωση.....</i>	Οι συμμετέχοντες έχουν κατανοήσει ό,τι έχει ειπωθείς τη διάλεξη	Οι συμμετέχοντες είναι σε θέση να ανακεφαλαιώσουν ό,τι έχει ειπωθεί και να αναγνωρίζουν τα βασικά σημεία της παρουσίασης	Οι συμμετέχοντες είναι σε θέση να αναλύσουν το τι συνέβη στη διαδικασία παιχνιδιού των ρόλων και να ερμηνεύσουν τη σημασία του	Οι συμμετέχοντες είναι σε θέση να παρουσιάσουν περιληπτικά τα αποτελέσματα της συζήτησης
<i>Έλεγχος.....</i>	Ανασκόπηση του τι έχει ειπωθεί στη διάλεξη με βάση την ανταπόκριση των συμμετεχόντων	Οι συμμετέχοντες μπορούν να εξηγήσουν ή να εντοπίσουν τα βασικά σημεία της παρουσίασης	Οι συμμετέχοντες μπορούν να ανακαλέσουν και να ερμηνεύσουν στοιχεία της παρουσιάσής τους	Οργάνωση μιας εκ των υστέρων συζήτησης πάνω στην συζήτηση που έγινε ή διανομή φωτοτυπιών

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Γιώργος Κ. Ζαρίφης.
«Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση, Δια βίου Μάθηση: Θεωρία και Πράξη. Ενότητα 11.
Τεχνικές και μέσα μεθόδευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας στους
ενηλίκους». Έκδοση: 1.0. Θεσσαλονίκη 2014.

Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση:<http://eclass.auth.gr/courses/OCRS175/>

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά - Παρόμοια Διανομή [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

Τέλος ενότητας

Επεξεργασία: Γεωργία Μπουρουτζή
Θεσσαλονίκη, Εαρινό Εξάμηνο 2013-2014

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Σημειώματα

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

